

УДК 364-78-054.57:323.15
DOI: 10.24144/2524-0609.2023.52.106-109

Ляшко Мар'яна Михайлівна
старший викладач
кафедра соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м.Ужгород, Україна
mariana.lyashko@uzhnu.edu.ua
<http://orcid.org/0000-0002-6315-634X>

НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Українські суспільно-політичні події, що відбуваються в умовах сьогодення, заклали підвалини докорінних змін у процесі регулювання етнічного та політичного життя суспільства. Процес європейської інтеграції, що набув чітких обрисів після ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, посилив процес переосмислення форм міжнаціональних відносин в країні на основі ліберально-гуманістичної парадигми, що базується на особистій свободі та забезпеченні повноправного статусу кожної окремої людини. Реалізація цих ідей у реальному житті передбачає розробку та реалізацію на національному рівні комплексу заходів організаційного, правового, інформаційного, технічного, політичного та іншого характеру для покращення становища національних меншин. Метою статті є проаналізувати базові характеристики поняття «національна меншина» та підкреслити основні завдання соціальної роботи в процесі покращення добробуту клієнтів інших національностей. Застосовані методи дослідження: аналітичний, метод системного аналізу, історичний, порівняльний. Проведене теоретичне дослідження дозволяє зробити наступні висновки. Важливу роль у вирішенні питань щодо покращення самопочуття національних меншин в Україні відіграє соціальна робота, як один із засобів вирішення багатоманітних проблем представників національних меншин та інструмент впровадження соціальної політики. Недостатня кількість наукових публікацій на цю тему відкриває широкий спектр для майбутніх теоретичних та практичних досліджень. Розширення знань і практичних навичок фахівців у сфері соціальної роботи, розкриття їх основних характеристик, впровадження передових методик у практику є однією з актуальних проблем соціальної роботи сьогодення.

Ключові слова: національна меншина, етнічна група, соціальна робота, міжетнічні відносини.

Вступ. В процесі взаємодії між державами, трансформації та зміни їх кордонів, в ході міграційних процесів на фоні тотальної глобалізації утворювалися та досі утворюються групи населення, що опинилися поза межами своєї етнічної території, тобто на території іншої держави. Таким чином виникали національні меншини на територіях усіх держав віту і Україна не є виключенням. Тривалий та складний історичний шлях становлення української державності відображено, зокрема, і в наявності на території нашої держави представників більше 100 різних національностей, що і складають національні меншини України. На сучасному етапі розвитку вони є невід'ємною складовою суспільства, беруть активну участь у політичному, культурному, економічному, соціальному житті. Захист їх прав та інтересів є завданням не тільки законодавчих органів, але і працівників соціальної сфери, так як представники національних меншин утворюють одну з груп ризику та є об'єктом соціальної політики та соціальної роботи, зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення поняття «національна меншина» потрапляє в поле інтересів багатьох науковців. Не зважаючи, що до цього часу не існує загальноприйнятого визначення цього терміну, багато вчених внесли свій вклад у його дефініцію.

Зокрема, відомий український соціолог В.Євтух дає чіткий та вичерпний перелік критеріїв, за якими можна визначити таку суспільну групу як «національна меншина», роздумовує над відмінністю понять «етнічна» та «національна меншина», їх співвідношенням. І.Варзар також долучається до дискусії про дефініцію поняття «національна меншина», її основні характеристики, роль та місце у структурі суспільних відносин. Визначення «національної меншини» члена Підкомісії з прав людини ООН Ф.Капоторті взято за основу для міжнародних документів, як найбільш вдале.

У сфері соціальної роботи міжнародні її аспекти можна знайти в науковому доробку Т.Семигіної. Суть, принципи та завдання роботи саме з національними меншинами висвітлене, зокрема, у працях Л.Міхненко. Значний внесок у питання організації соціальної роботи з національними меншинами належить О.Агаркову.

Метою статті є проаналізувати базові характеристики поняття «національна меншина» та підкреслити основні завдання соціальної роботи в роботі з клієнтами інших національностей. **Методи дослідження:** аналітичний, метод системного аналізу, історичний, порівняльний.

Виклад основного матеріалу. Сучасний перехідний період виник в умовах тотальної глобалізації світу, за якої прискорюються всі процеси соціальної реальності. Динаміка масових міграційних процесів, масштаби яких не оминули більшість європейських країн, Україна не є винятком, підтверджується посиленням взаємозв'язку та взаємозалежності між країнами та регіонами. У результаті процесів, пов'язаних із взаємодією та трансформацією держав, зміною кордонів, наслідками міграційних процесів виникають групи населення, які опиняються за межами історичного розселення, у широкому розумінні – на території іншої держави. Так виникли національні (етнічні) меншини (етнічні групи), які становлять значну частину населення багатьох країн, є невід'ємною частиною суспільства, відіграють важливу роль в економіці, культурі, науці, зміцнюють цивілізований обмін регіонами та країнами. Існування національних меншин сформувало складний комплекс адміністративного устрою, політичного права, соціальної економіки, культурно-духовних проблем, пов'язаних із досягненням збалансованого стану національно-етнічних інтересів. В тому числі збереження культурної спадщини та самобутності національних (етнічних) меншин, визначення їх статусу, захист законних прав та інтересів відповідно до Конституції та

законодавства. Історичні факти свідчать про те, що етнічні меншини часто стають осередками етнополітичних конфліктів між націями та країнами, стають однією з найбільш вразливих соціальних груп у суспільстві XXI століття.

Українські суспільно-політичні події, що відбуваються в умовах сьогодення, заклали підвалини докорінних змін у процесі регулювання етнічного та політичного життя суспільства. Процес європейської інтеграції, що набув чітких обрисів після ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, посилив процес переосмислення форм міжнаціональних відносин на основі ліберально-гуманістичної парадигми, зміст якої базується на особистій свободі та забезпеченні повноправного статусу кожної окремої людини. Реалізація проголошених ідей про становище національних меншин у реальному житті передбачає розробку та реалізацію на національному рівні комплексу заходів організаційного, правового, інформаційного, технічного, політичного та іншого характеру. Одним із таких заходів, який має комплексний соціально-правовий характер, є впровадження в систему українського законодавства та адміністративної практики нових законодавчих актів, спрямованих на більш чітке визначення статусу національних меншин.

Однією з найгостріших проблем у сфері дослідження меншин залишається термінологічна: термін «національна меншина» досі не має єдиного, загальноприйнятого визначення. У найзагальнішому розумінні національна меншина – це спільнота, що складається з громадян даної країни, які не є титульною етнічною групою чи корінним народом даної країни, та вважають себе представниками національної меншини. У випадку України національна меншина постає як спільнота громадян України, які не належать до української етнічної спільноти чи корінних народів України, та ідентифікують себе з представниками конкретної національної групи.

Сучасний український дослідник В.Євтух описує поняття «національна меншина», зокрема, за кількома критеріями: умовою реалізації етнічної меншини як цілісної структури є її взаємодія з іншими етнічними групами в складі населення країни проживання, під час якої формула «ми-вони» стає змістовною; етнічні меншини – це чітко визначена статусна позиція у відносинах в межах поліетнічного суспільства, де основна формула – «більшість-меншість»; це певна спільнота людей із спільною психологічною орієнтацією і почуттям приналежності до спільноти, що поділяє також мовні та культурні характеристики, соціальне походження; термін «етнічна меншина» визначається його відношенням до термінів «етнічна група» і «національна група» [1].

Відомий український дослідник І. Варзар підкреслює, що етнічні меншини – це матеріальні групи з «некорінним» етнічним статусом, які проживають (тимчасово населяють) своє сучасне етнічне середовище. У визначенні етнічної групи чисельність етнічних груп не відіграє великої ролі, тут йдеться про історичний статус цього етнічного явища на суто етнічно-політичному рівні [2, с.33].

Сучасна дослідниця Л.Якубова в «Енциклопедії історії України» визначає поняття «національні меншини» як матеріальну сукупність (групу) з некорінним етнічним статусом, що проживають у своєму сучасному етнічному середовищі, є громадянами держави, за визначенням не відіграють домінуючої ролі в суспільстві, що робить необхідним захист їх політичних прав і забезпечення належного правового захисту, є чисельно меншою за інші національності,

але має достатню владу, щоб впливати на політичну ситуацію в регіоні проживання [3].

Вітчизняний вчений О.Агарков дав визначення поняття «національна меншина», яке, на його думку, є більш доречним в Україні. Під цією категорією він розглядає спільноту громадян України, історично осілих на території країни, чисельність яких становить менше половини населення України, які етнічно ідентифікуються від більшості населення, відмінні від більшості громадян своїм етнічним походженням, підтримують та розвивають свою ідентичність, культуру, мову, релігію [4, с.83].

Якщо розглядати міжнародний досвід визначення поняття «національна меншина», то слід зазначити, що дискусії з цього приводу точаться ще з 1970-х років. Саме в ці роки вчені багатьох країн провели масштабне дослідження. Член Підкомісії ООН з прав людини Ф.Капоторті, який виступав на засіданні Підкомісії ООН, зазначив, що національна меншина – це група населення, етнічне походження, національність, релігія чи мова, якої відрізняється від основної групи; не домінує у країні за чисельністю; демонструє бажання зберегти свою ідентичність і свою культуру, традиції, релігію чи мову; не включає недавніх мігрантів чи біженців; має глибоке коріння в країні проживання (зазвичай громадяни даної країни) [5, с. 96].

Надамо інше пояснення, яке Підкомісія пропонує для національних меншин. Це «...група громадян країни, які становлять чисельно меншість, не домінують у державі, і яким присвоєно расову, релігійну або мовну ідентичність, відмінну від більшості. Серед населення, члени цієї групи мають почуття солідарності один з одним, колективне бажання навіть імпліцитно вистояти як група з метою досягнення де-факто і де-юре рівності з більшістю» [6].

Варто підкреслити, що в процесі перетворення України на соціальну (згідно з Конституцією) державу важливою складовою соціальної політики є соціальна робота як комплекс практик, спрямованих на допомогу особам і соціальним групам у подоланні особистих і соціальних проблем шляхом підтримки та захисту, корекції, соціальної адаптації чи реабілітації. Для проведення продуктивних досліджень соціальних явищ, у тому числі соціальної роботи, надзвичайно важливо не лише використовувати найширший спектр когнітивних інструментів для аналізу, але й проводити методологічний пошук у самому дослідницькому процесі для розробки найкращих пізнавальних підходів, технік та стратегій. Сучасна наука спрямована на розкриття практичних основ соціальної роботи як соціокультурного феномену, її функції як соціального інституту відтворення суб'єктності людини.

В Україні, як і в інших країнах світу, представники національних меншин дисперсно розселені в межах країни та живуть компактно на певних конкретних територіях (до прикладу в Закарпатській чи Одеській областях), а пов'язані з ними соціальні проблеми можна визначити як:

1) вищий рівень безробіття порівняно із середнім рівнем по країні, що може бути пов'язане з пережитками радянського минулого, коли преференції мали представники так званої титульної нації;

2) вищі показники бідності серед представників національних меншин з причин (але не єдиних), уже викладених вище;

3) специфічний психологічний стан на індивідуальному рівні – почуття так званого ресентименту (невдоволення) та почуття неповноцінності через явну або уявну дискримінацію в порівнянні з титуль-

ною нацією;

4) явні чи уявні штучні обмеження представників національних меншин у соціальній сфері;

5) зростання внутрішньо-етнічних і міжособистісних конфліктів, які часто виникають всередині національних меншин, часто через матеріальне, фінансове, культурне, релігійне чи побутове життя;

6) відсутність або недостатність механізмів формування конструктивної етнічно-національної політики, розвитку теорії та практики соціальної роботи з національними меншинами, врегулювання соціального захисту представників національних меншин у різних регіонах України досі не вирішено в нашій країні.

У сучасних вітчизняних умовах соціальна робота в плані допомоги національним меншинам передбачає створення умов для гармонійного розвитку суспільства і держави, сприяння поступального розвитку всіх груп населення, особливо національних меншин. Застосування дієвих механізмів попередження, мінімізації, а в ідеалі – непрямого запобігання конфліктам, кризовим явищам чи нетерпимості вважається актуальним у нашій країні. Доцільно стверджувати, що соціальна робота для національних меншин – це не лише вирішення суто етнічних проблем, вона реалізується в контексті діяльності всієї інституційної системи соціальної роботи, розвивається в напрямку здійснення соціального супроводу, соціальної діагностики, профілактики, соціальної (ре)адаптації, соціальної реабілітації тощо. Таким чином, на практиці при роботі соціальних служб з національними меншинами вирішальний критерій етнічної приналежності майже не враховується, а на перший план виходять інші критерії – вік, стать, матеріально-економічний, психологічний, поведінковий та інші критерії.

Які вимоги до соціальних працівників, які працюють з національними меншинами? По-перше, фахівець у сфері соціальної роботи повинен хоча б у загальних рисах знати історію конкретної етнічної спільноти, її побут і культурні особливості, релігійні особливості, менталітет тощо. У практиці соціальної роботи фахівці на індивідуальному рівні повинні враховувати етнічні особливості клієнта, особливості психологічної структури, ціннісні уподобання, релігійну орієнтацію, характерні особливості темпераменту конкретної етнічної групи. Однак потенційно або існуюче погіршення міжнаціональних відносин вимагає від спеціалістів із соціальної роботи зосередження уваги на національних проблемах, особливо в регіонах, де історично назрівав міжнаціональний конфлікт. У цьому контексті професійна діяльність фахівців у сфері соціальної роботи базується на практичному досвіді та обізнаності з проблемами меншин.

Фахівці соціальної сфери повинні володіти всебічною та широкою базою знань, вмінні аналізувати та вирішувати проблемні ситуації, володіти широким спектром знань, умінь та навичок для забезпечення бездоганного та якісного надання соціальних послуг.

Як показує практика, найпоширенішим методом соціальної роботи для національних меншин в сучасній Україні є робота в громаді, яка відповідає територіальному розселенню меншин, які зазвичай проживають на якійсь території чи в якомусь місці компактно (це, наприклад, угорці, румуни, роми, болгари, греки, вірмени, які таким чином зберегли свої національно-культурні традиції). Таким чином, методи соціальної роботи в національних громадах будуть подібні до роботи в територіальних громадах [7].

У європейській практиці сьогодні можна зустріти відносно нову форму соціальної роботи – соціальне посередництво. Особливістю цього виду втручання є те, що він найбільш ефективний в роботі з клієнтами, що не можуть вирішити власними силами такі проблеми як працевлаштування, отримання медичного обслуговування, отримання юридичної послуги, якісної освіти, адміністративної послуги тощо. В багатьох наукових працях та на практиці доведено ефективність і дієвість медіаторів у соціальній роботі. Актуальність медіації проявляється ще й у тому, що клієнт часто не здогадується, що йому доступні послуги, як законно захистити свої невід’ємні права та інтереси, що можливо існує організація (соціальна, громадська), яка може допомогти йому «тут і зараз».

Як слушно зазначають сучасні вітчизняні дослідники, основна перешкода для ефективного розвитку посередництва в Україні – це відсутність програм підтримки медіації. Розвиток посередницького потенціалу та збільшення зайнятості залежить від здатності недержавного сектору залучати західні кошти для виплати заробітної плати посередникам через різноманітні грантові проекти; політична нестабільність в Україні ускладнює інституційне партнерство, оскільки чиновники, особливо на національному рівні, часто змінюються; рівень бідності зростає. Тому розвиток такого інструменту соціальної роботи тримається на зацікавлених окремих особистостях, які бажають співпрацювати з організаціями у сфері медіації та розвивати її.

Висновки. Питання термінології у полі вивчення національних меншин є достатньо серйозно розробленим в Україні. Враховуючи здобутки вітчизняних та зарубіжних вчених, можна говорити про ґрунтовне вивчення питання актуального стану міжнаціональних відносин. Важливу роль у вирішенні питань щодо покращення самопочуття національних меншин в Україні відіграє соціальна робота, як один із засобів вирішення багатоманітних проблем представників національних меншин та інструмент впровадження соціальної політики. Недостатня кількість наукових публікацій на цю тему відкриває широкий спектр для майбутніх теоретичних та практичних досліджень. Розширення знань і практичних навичок фахівців у сфері соціальної роботи, розкриття їх основних характеристик, впровадження передових методик у практику є однією з актуальних проблем соціальної роботи сьогодні.

Список використаної літератури

1. Євтух В.Б. Етнічна меншина: поняття, ознаки, функції. Філософська і соціологічна думка. 1994. № 1–2. С.159–174.
2. Мала енциклопедія етнодержавознавства / за ред. Ю.І.Римаренка. Київ: Генеза. 1996. 942 с.
3. Якубова Л.Д. Національні меншини України / Енциклопедія історії України: у 10 т. / НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка. 2010. Т.7. 728 с.
4. Агарков О.А. Організація соціальної роботи з національними меншинами: регіональний аспект. Грані. 2014. №4. С.81–85.
5. Capotorti F. Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities. New York. 1979. 452 p.
6. Unated Nations Digital Library. UN Doc. E/CN. 4/Sub.2/1985/31, para.181
7. Міхненко Л.В. Сутність, принципи та завдання соціальної роботи з етнічними групами в Україні. URL: http://www.rusnauka.com/2_KAND_2011/Psihologia/78565.doc.htm

References

1. Yevtukh, V.B. (1994). Etnichna menshyna: poniattia, oznaky, funktsii. [Ethnic minority: concepts, features, functions]. *Philosophical and sociological opinion*, 1–2, 159–174. [in Ukrainian]
2. Rymarenko, Yu.I. (1996). *Mala entsyklopediia etnoderzhavoznavstva* [Small encyclopedia of ethno-state studies]. Heneza. [in Ukrainian]
3. Yakubova, L.D. (2010). *Natsionalni menshyny Ukrainy* [National minorities of Ukraine. Volume 7. NAS of Ukraine]. Encyclopedia of history of Ukraine: in 10 volumes. Institute of History of Ukraine. Scientific opinion. [in Ukrainian]
4. Aharkov, O.A. (2014). Orhanizatsiia sotsial'noi roboty z natsional'nymy menshynamy: rehional'nyi aspekt. [Organization of social work with national minorities: regional aspect]. *Grani*, 4, 81–85. [in Ukrainian]
5. Capotorti, F. Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities. New York.
6. United Nations Digital Library. UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1985/31, para.181
7. Mikhnenko, L.V. (2011). *Sutnist', pryntsyipy ta zavdannia sotsial'noi roboty z etnichnymy hrupamy v Ukraini* [Content, principles and tasks of social work with ethnic groups in Ukraine]. URL: http://www.rusnauka.com/2_KAND_2011/Psihologia/78565.doc.htm [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 31.03.2023 р.
Стаття прийнята до друку 04.04.2023 р.

Liashko Mariana

Senior Lecturer

Department of Sociology and Social Work

State University «Uzhhorod National University», Uzhhorod, Ukraine

NATIONAL MINORITY AS AN OBJECT OF SOCIAL WORK: THEORETICAL ASPECT

Abstract. Ukrainian social and political events taking place in the current conditions laid the foundations for fundamental changes in the process of regulating the ethnic and political life of society. The process of European integration, which acquired clear outlines after the ratification of the Association Agreement between Ukraine and the European Union, strengthened the process of rethinking the forms of international relations in the country on the basis of a liberal-humanist paradigm based on personal freedom and ensuring the full status of each individual. The implementation of these ideas in real life involves the development and implementation at the national level of a set of organizational, legal, informational, technical, political and other measures to improve the situation of national minorities. The purpose of the article is to analyze the basic characteristics of the concept of "national minority" and to emphasize the main tasks of social work in the process of improving the well-being of clients of other nationalities. Research methods used in this study can be characterized as analytical, systematic analysis, historical, comparative method. The conducted theoretical research allows us to draw the following conclusions. The issue of terminology in the field of studying national minorities is quite seriously developed in Ukraine. Taking into account the achievements of domestic and foreign scientists, we can talk about a thorough study of the current state of international relations. Social work plays an important role in solving issues related to improving the well-being of national minorities in Ukraine, as one of the means of solving the multifaceted problems of representatives of national minorities and a tool for implementing social policy. Expanding the knowledge and practical skills of specialists in the field of social work, revealing their main characteristics, introducing advanced methods into practice is one of the urgent problems of social work today.

Key words: national minority, ethnic group, social work, international relations.